

TÜRKLERİN ORTADOĞU HÂKİMİYETİ

Ayşe D. KUŞÇU*

Özet

Günümüz Orta Doğusuna tarihin çeşitli dönemlerinde Türkler hâkim olmuşlar ve bölgede çeşitli devletler kurmuşlardır. Söz konusu coğrafyada Türklerin kurdukları ilk bağımsız devlet, Mısır'da Abbasi Halifeliğine karşı kurulan Tolunoğulları Devleti'dir. Bunun ardından İhşidiler Devleti kurulmuştur. İhşidiler varlıklarını sürdürürlerken, Maverâünnehr'e inen sonra İran ve daha sonra da Anadolu'da büyük devlet kuran Oğuz Türkleri (Selçuklular), Mısır hariç, Orta Doğu'nun büyük bir kısmına hâkim oldular. Selçuklulardan sonra Orta Doğu'da Eyyübilerin hâkimiyeti, daha sonra da Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar devam edecek olan Osmanlı hâkimiyeti görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Orta Doğu, Tolunoğulları, İhşidiler, Eyyübiler, Memlükler, Osmanlılar.

Abstract

Turks have dominated the current Middle East in various periods of history and formed various states. The first independent state formed by Turks is Tolunogulları State formed against Abbasi Caliphate. Ihsids State was formed after that. Oguz Turks (Seljuks) who came to Maverannehr and formed a big state first in Iran and then in Anatolia dominated a great part of the Middle East, except Egypt, while Ihsids was stil existing. In the Middle East, after Seljuks, the dominance of Eyyubis after that, untill the end of the first World War, the dominance of Ottomans can be observed.

Key Words: Turks, Middle East, Toluns, Ihsids, Eyyubis, Mamluks, Ottomans

---

* Dr. Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

XX. ve XXI.'inci yüzyıl jeopolitiğinde belki de en fazla adı geçen terimlerden biri “Ortadoğu” olmuştur. Jeostrateji açısından ilk olarak 1902 senesinde Amerikalı jeopolitik bilimci Alfred Thayer Mahen tarafından I. Dünya savaşı öncesi İngiliz İmparatorluğu'nun stratejisini yani Fas'tan Hindistan'ın batısına kadar olan bölgeyi anlatmak için kullanılmış olmasına rağmen¹, stratejik bir terim olmaktan ziyade bir coğrafyayı ifade etmek amacıyla kullanımı Roma İmparatorluğu dönemine kadar uzanır.

Roma'nın I. ve II. Yüzyıllarda kendisine göre doğuda kalan Mısır, Suriye ve Anadolu gibi bölgeleri ele geçirip topraklarını genişletmesi önceleri imparatorluk içinde “doğu eyaletleri” adı altında basit bir tasnife tâbi tutulurken III. yüzyıldan itibaren değişmesine sebep olmuştur. Öyle ki bu yüzyılda, imparatorlar artık Roma'da oturmayıp eski medeniyetlerin beşiği olan ve her bakımdan imparatorluk içinde ağır basan bu bölgeye yakın olabilmek için boğazın ötesini İstanbul'u devletin idare merkezi olarak kullanmaya başlamışlardır. Ağırlık noktasının bu şekilde yer değiştirmesi, o dönemde Roma tarihi bakımından İmparatorluğun Hıristiyanlaşması ve Bizans devresinin başlangıcını sembolize ederken² şimdilerde dünya tarihi bakımından Roma İmparatorluğu'nun maddi ve manevi mirasını devralanların oluşturmak istedikleri yeni bir dünya düzeni için seçilmiş hedef coğrafyanın başlangıç hududunu teşkil eder olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girişi ve hemen hemen aynı zamanlara tesadüf eden I. Körfez Savaşı, artık dünyanın tek kutuplu olduğunun bir göstergesi olduğu gibi, 1945 yılından 1990 yılına kadar tek merkezi güç olma yolunda emin adımlarla ilerleyen ABD'nin en büyük hedefinin de Ortadoğu olduğunun ilk sinyallerini verir nitelikteydi. Bu döneme kadar bölgede uygulanan “güç dengesi sistemi”³ yerini tek bir dengeleyici devlete

¹, Faruk Demir, “Büyük Ortadoğu Projesi Beşeri Dönüşüm Planı”, *2023 Dergisi* (Mart 2004), s.35.

² George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Ter.: Fikret İŞILTAN), III. Baskı, Ankara:T.T.K. Yay., 1991, s.25. Şerif Baştav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Ankara: T.K.A. Enstitüsü Yay., 1989, s.5.

³ Güç dengesi sistemi, sayıları üç veya daha fazla olması gereken ve güçlerinin yaklaşık olarak eşit olduğu varsayılan ulusal devletlerden oluşmaktadır. Bu sistemde hiçbir koalisyonun veya devletin sistemin yıkılmasına yol açacak şekilde üstünlük kurmasına izin verilmemektedir. Bu sistemin uygulandığı yerlerde her bir devlet kapasitesini artırma ve sistemde başat duruma geçme güdüsüyle hareket ettiği için, diğerlerinin bu doğrultudaki amaçlarına engel olmaktadır. Dolayısıyla hiçbir devlet diğerleri üzerinde sürekli bir egemenlik kuramaz. Tayyar Arı, *Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi 1978-1996*, III.Baskı, İstanbul: Alfa Yay., 1998, s.18. Devletlerin örgütlenme durumlarını dikkate alarak altı farklı uluslararası sistem modeli ortaya koyan Morton A. Kaplan ise, güç dengesi sisteminin istikrar ve devamı için devlet sayısının en az beş olması gerektiği üzerinde durmaktadır. Kaplan'a göre; bu sayının altına düşülmesi durumunda sistemin yıkılması söz konusu olabilir. Çünkü bu sayının üç olması halinde iki devletin aralarında anlaşarak, üçüncü devleti ortadan kaldırma ihtimali her zaman vardır. Bu konuda geniş bilgi için bkz., Morton A. Kaplan “Variants on Six Models of International

(holder of balance) bırakmıştı. Sovyetlerin çöküşü ile Irak'ın sözde “terbiye edilmesi” amaçlı “Çöl Fırtınası Harekâtı” bu tek merkezi güç için bir takım anlamlar taşıyordu. Bu her şeyden önce dünya kamuoyunda üstünlüğün “hegemon güç” olmanın bir ilanı idi. Bölgeyi her bakımdan tanımak, bölge insanına nüfuz etmek için bundan daha iyi bir fırsat olamazdı. Yeni planların uygulamaya konulması için yeni senaryoların yazılması gerekiyordu. Bu bağlamda Çöl Fırtınası Harekâtı hegemon güç için, hem cesaretlendirici olmuş, hem de iyi bir fırsat teşkil etmişti. Böylece Ortadoğu tabiri biraz anlam kaymasına uğradı ve tabî ki sınırları da genişletildi. Artık Doğu veya Ortadoğu kelimesi Roma döneminde olduğu gibi salt bir coğrafyayı ifade etmiyordu. Bunun yanında stratejik bir mana da kazanmıştı. Detayı henüz tam olarak dünya kamuoyuna açıklanmamış yeni bir dünya düzeninin kilit noktası olmuştu.

Köklü bir mazisi olmamasına rağmen, milletler tarihini çok iyi analiz eden ABD, insanlık tarihinde çok derin izler bırakan iki büyük devletin çok önemli ideolojilerini ve uygulamalarını örnek alarak hareket etmeye başlamıştı. Bunlardan biri hiç şüphesiz Roma İmparatorluğu idi. Dünyanın ilk gerçek küresel gücü, yani ilk merkezi güç ya da başat güç olarak kabul edilen Roma İmparatorluğu, bugünkü Ortadoğu'da da önemli bölgelere hâkim, çok geniş topraklara sahip, ilk cumhuriyet idi. Tıpkı bugünkü ABD gibi eyalet sistemi ile idare ediliyordu. Hüküm sürdüğü topraklar üzerinde Roma hukuku uygulanmış, Roma parası geçerli olmuş ve Latince resmi dil olarak kullanılmıştır⁴.

ABD'nin örnek aldığı bir diğer büyük devlet ise Osmanlı Devleti idi. O da, kendi yaşadığı dönemde Ortadoğu'nun önemli bir bölümüne hâkim olmuştu. Üstelik bu hâkimiyet 400 yılı aşan bir süre devam etmiştir. Hepsinden önemlisi idare tarzı, kurumları ve sair bazı hususiyetleri ile bir Ortaçağ devleti olarak kabul edilmesine karşılık üniter bir yapı arz ediyordu. Gücünün zirvesinde olduğu XVI. Yüzyılda dünyanın en önemli merkezi gücü konumunda idi. Ayrıca mensubu olduğu medeniyet dairesi içinde son derece önemli bir misyonu ve ideolojisi vardı. Bu da “İla'yı Kelimetullah” yani dünya üzerinde Allah kelâmını yayma ve yüceltme ideolojisi idi. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı dönem itibarıyla, emsalleri ile karşılaştırıldığında diğer devletlerde var olamayan bu dini ideoloji, onun uzun yaşamasında etkili olmuş mudur, bilinmez fakat büyük bir cihan devleti olmasının bekli de en bilinmeyen sırlarından biridir.

System” James N. Rosenau, (ed.) *International Politics and Foreign Policy*, New York: The Free Press, 1969.

⁴ E. Semih Yalçın, “Şark Meselesinden BOP'ne”, *2023 Dergisi*, (Temmuz 2005), s.51, s.56.

İşte ABD de tek merkezi güç olamaya kararlı olduğu dönemden itibaren dünyada “liberal demokrasiyi yayma ve insan haklarını koruma” ideolojisini benimsediğini ve faaliyetlerini bu yönde sürdürdüğünü, bunun ahlaki ve barışçı yollarla yapılacağını açıklamıştır. Fakat bununla birlikte ABD'nin Körfez Savaşı öncesinde bölgedeki pek çok diktatörü de desteklemekten geri kalmadığı bilinmekte idi⁵. Dolayısıyla ABD günümüz de dâhil olmak üzere hiçbir zaman bölgede tutarlı bir politika izlememiştir.

Tarih boyunca Ortadoğu'nun güç mücadelelerinin ve kültürlerin kesişme noktası olduğu bilinmekte idi. Fakat bölge hiçbir zaman böyle kargaşa ortamına sürüklenmemiştir. Artık Soğuk Savaş dönemine hatta neredeyse bütün XX. yüzyıla damgasını vuran klasik jeopolitik tezlerin, günümüz bölge ilişkilerini açıklamada ve bölgede olup bitenleri yorumlamakta eksik kaldığı ortadadır. Çünkü XX. yüzyılın başlarından itibaren Ortadoğu denildiği zaman Basra Körfezi'nden Akdeniz'e kadar uzanan coğrafyada Süveyş ve Kızıldeniz'i de içine alan dolayısıyla Mısır, Suriye, Ürdün, Filistin, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan, Yemen, Umman, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt'ten oluşan 13 Arap ülkesi ve İsrail'den oluşan bölge anlaşılırken, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından 1993'te başlayan ve halen devam eden Oslo düzenlemeleri ile yeni bir Ortadoğu tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Bu değişiklik 2003 yılından itibaren siyasi ortama taşınmış ve “Büyük Ortadoğu” veya “Genişletilmiş Ortadoğu” tanımlaması ile dünya kamuoyunda sınırları tam olarak tasavvur edilemeyen Cebelitarık'tan Kırgızistan, Kazakistan, Kafkasya, Yemen ve Sudan'a kadar uzanan yaklaşık 12 milyon km²'lik bölge bir bütün olarak ele alınmıştır⁶.

Yaklaşık 650 milyon insanın yaşadığı bölge, dünya petrol rezervlerinin önemli bir bölümünü elinde bulundurmaktadır. Ayrıca doğalgazların yüzde 40 gibi ciddi bir bölümü de yine bu coğrafyadan çıkarılmaktadır. Bu sebeple burada cereyan eden hadiseler dünya üzerindeki bütün ülke ve halklarını doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Bunun yanısıra bölgenin tarihi coğrafyası ve insanlık tarihindeki rolü hiç de azımsanmayacak bir değer ifade eder. Sadece klasik Ortadoğu coğrafyası ele alındığında bile; suyun değer kattığı medeniyetlerden en köklü ve en gelişmiş olanların burada kurulduğu ortaya çıkar. Zirâ bölge, eski dünya kıtalarının son derece önemli bir merkezinde yer almaktadır. Bölge Atlas Okyanusu Akdeniz ve Kızıldeniz bir

⁵ Hosam T. El-Tawil, *The United States and Arab World After the Gulf Crisis*, The Arab World Today, Edited by: Dan Tschirgi, London, 1994, s.224.

⁶ Yavuz Gökalp Yıldız, *Global Stratejide Ortadoğu*, İstanbul: Der Yayınevi, 2000, s.21-28. Greater Middle East konusunda ayrıca bkz. Hans Binnendijk (Ed.) *Strategic Assessment 1998*, Institute for National Defense University, US Government Printing Office 1999, s.55-70. Geoffrey Kemp and Robert E. Harkavy, *Strategic Geography and The Changing Middle East*, Carnegie Endowment for International Peace, Brookings Institution Press, 1997. Yalçın, Şark Meselesinden BOP'ne, s.54.

kenara, Dicle ve Fırat nehirleri ile Arapların Mısır'a hayat vermesinden dolayı suyunu İslam inancındaki Kevser suyuna benzettikleri Nil Nehri'ne sahiptir.

Dicle ve Fırat'ın suladığı Mezopotamya havzası ve burada oluşan medeniyetlerin ve kurulan devletlerin insanlık tarihindeki müstesna yerini hatırlatmak için birkaç önemli konuya değinmek icap eder. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz burada kurulan Sümer, Babil ve Asur Devletleri ile bunların vücuda getirdikleri yüksek medeniyet ve buluşların insanlık medeniyetine olan tesiridir.

Bu bağlamda dünyanın en eski medeniyetlerinden biri olan Sümerliler'in yazının, yazılı kanunların ilk mucidi olduğu gerçeği ile Babil ve Asur medeniyetlerinin tarım ve ticarete kat ettiği mesafeyi hatırlamak yerinde olur. Nil havzasında oluşturulan Mısır medeniyetinin insanlığa katkısı ise bir piramidin görkem ve ihtişamı kadar yüksek ve çok boyutludur. Bu engin medeniyet ve onun buluşlarından olan takvim sayesinde ki, insanlık bugün hem geçmişine, hem de geleceğine ışık tutabilmekte ve yön verebilmektedir.

Bu coğrafyanın insanlık medeniyetindeki ehemmiyeti bir bakıma maddi unsurlar olarak değerlendirebileceğimiz bu gelişmelerle sınırlı değildir. Bölge aynı zamanda üç ilahi dinin merkezi olması, dinler arası hoşgörünün ve yine garip bir tecelli ile dinler arası mücadelelerin en fazla yaşandığı yer olması itibarı ile dikkatleri çeker.

Türklerin Ortadoğu'ya Gelişi

Bütün bu sebeplerle bölge pek çok yönüyle geçmişten günümüze ehemmiyetini korumayı sürdürmektedir. Böylesine derin bir tarihi olan bölgenin Türkler ile olan münasebeti ilk bakışta Türklerin Anadolu'yu fethi, dolayısıyla bölgeye komşu olması ile başlar gibi gözükür, fakat gerçekte durum çok daha farklıdır. Bazı bilim adamlarının Sümer dili üzerine yapmış olduğu çalışmalar⁷ ve Sümerlilerin Türk soyundan olup olmadığı iddiaları bir kenara, miladi dönemde Türkler'in bölgede ilk olarak varlık gösterdiği ve etkili olduğu dönem Abbasiler devridir (751-1258).

Arap ırkçılığına dayanan Emevi siyasi hâkimiyetine son veren Abbasi ihtilali, öncelikle İranlılar ve ikinci olarak Türkler için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Köklü bir devlet geleneğine sahip olan İranlılar, Abbasi Devleti'nin teşkilat bakımından tekamülünü sağlayıp, önemli mevkiler elde ederken, askerlik sanatında hayli ilerlemiş olan Türkler ise, önceleri bu alanda

---

⁷, Osman Nedim Tuna, *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dili'nin Yaşı Meselesi*, Ankara: T.D.K. Yay., 1997. Salih Çeçen- Gürkan Gökçek, "Sümerce'de Kültür Tarihimize Dair İzler", *Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, c.I, S.I Güz 2005, s.1-7.

daha sonraları da idarede ağırlıklarını hissettirmeye başlamışlardır. Nitekim Abbasi İhtilâlinin daha ilk dönemlerinde ihtilalin, birlik komutanlarından Muhammed bin Sûl'ün Türk asıllı olduğu bilinmektedir⁸. Zamanla Türkler'in Abbasi Devleti içindeki sayı ve nüfuzları giderek artmaya başlamıştır. II. Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur askeri birlikleri arasına Türkleri de alan ilk halife olmuştur⁹. Halife Harun Reşid ise muhafız birliğini tamamen Türkler'den oluşturmuştur. Onun oğullarından Me'mun ve Mu'tasım dönemlerinde Türklerin Abbasi ordusundaki yeri daha da sağlamlaşmış ve sayıları da artmıştır. Ayrıca Mu'tasım döneminde sayıları 35 bin civarında olan Türk birliklerine birtakım imtiyazlar da verilmiştir. Giydikleri giysilerden aldıkları ücrete kadar ordunun diğer birliklerinden farklı olan bu Türk grubu için Mu'tasım 836 senesinde yeni bir şehir inşâ ettirmiştir. Bu şehir, bu günlerde adını sıkça işittiğimiz Irak'taki Samarra şehrinden başka bir yer değildir. Bağdat'ın 80 km kuzeyindeki bu yer, kurulduktan kısa bir süre sonra, son derece önem kazanmış ve Halifelik merkezi haline de getirilmiştir. Mu'tasım artık devleti buradan idare etmeye başlamıştır. Hatta o, buradaki Türk askerlerinin evlenme yolu ile diğer milletlerle karışıp bu suretle askerlikteki üstün vasıflarının bozulmasından endişe ettiği için Türk ülkelerinden kızlar getirtmiş ve bunların soydaşları olan Türk askerleri ile evlenmeleri teşvik edilmiştir¹⁰.

İslam Tarihinde “ Samarra Devri (836-892)” adı verilen yarım asırlık dönemde Türkler; yalnız askeri alanda değil, siyasi ve idari alanlarda da büyük nüfuz sahibi olmuşlardır. Zaman zaman halifelerin tahttan inip, tahta çıkmasında bile etkileri olmuştur. Bu dönemi, Türklerin etnik bakımdan Ortadoğu'ya gelişi olarak değerlendirmek yerinde olur.

Tolunoğulları Devleti

Türklerin Ortadoğu'da siyasi bir hâkimiyet kurmaları yine Abbasiler döneminde olmuştur. 868 senesinde üvey babası Bayık Bey'in naibi olarak Mısır valiliğine getirilen Ahmed bin Tolun, Mısır'da Bağdat Abbasi Halifeliğine karşı ilk müstakil Türk-İslam devlet ve hanedanını kuran kişi olmuştur (876).

---

⁸ Abbasiler'in kuruluş aşamasında hizmeti geçenler arasında Merv'de Abbasiler lehine propaganda yapan Tarhun bin ez-Zâi ile el-Cemmal'i zikretmek gerekir. H.Dursun Yıldız, *Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan, s.71-82.

⁹ H.Dursun Yıldız, “Türklerin Müslüman Olmaları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. VI, s.19

¹⁰ K. Yaşar Koprman, “Tolunoğulları”, *D.G.B.İ.T.*, c.VI, s.56.

Tolunoğulları Devleti adı verilen bu devletin, hem Türk hem de Mısır tarihinde müstesna bir yeri vardır. Devlet, Türk tarihi bakımından ilk Türk-İslam Devleti olma özelliğini taşır. Mısır tarihi bakımından ise bölge, 639 senesinde Müslümanlar bakımından fethedildiği dönemden beri, ilk defa Tolunoğulları devrinde müstakil bir devlet haline gelmiş, bu sayede Mısır'ın gelirleri yine Mısır halkı için sarfedildiğinden halk, yüksek bir ekonomik ve sosyal seviyeye ulaşmıştır. Bu son derece önemli bir konudur. Ülkenin yaşadığı refahın temininde idare edenler ve idare edilenler birlikte hareket etmişler, böylelikle halk ve devlet arasında karşılıklı bir işbirliği ve güven ortamı oluşmuştur.

Tolunoğlu Ahmed'in Mısır'a vali naibi (vekili) olarak gönderildiği ilk dönemlerde yani Tolunoğulları Devleti'nin müstakil bir siyasi yapı olarak ortaya çıkmasından önce, burada Abbasiler tarafından Mısır'ın mali idaresinden sorumlu olmak üzere Ahmed ibn el-Müdebbir adında bir şahıs görevlendirilmişti. Bu zat, İslam Tarihinde o döneme kadar ancak olağanüstü hallerde alınan (arızı) vergileri bir bakıma sistemleştirmişti. Bu da Mısır halkının ağır vergiler altında sürekli ezilmesi anlamına geliyordu¹¹. Tolunoğlu Ahmed'in burada müstakil bir idare kurmasının ardından halk bu haksız ve ağır vergilerden kurtulmuş oldu. Artık devlet olmanın verdiği yükümlülük gereği halktan alınan vergiler yine halkın refahını yükseltecek medeni ve sosyal yapılara dönüşüyordu¹². Tolunoğulları döneminde inşa edilen pek çok mimari yapıdan, günümüze kadar ulaşabilen yegane eser olan Kahire'deki Tolunoğlu Ahmed Camisi, bu mimari yapıların en güzel örneklerinden biridir.

Tolunoğulları, Mısır'da ve Suriye'nin bir kısmında sadece 38 yıl hüküm sürmüşlerdir. Ancak bu kısa zaman zarfında yapılan hizmetler, Mısır halkının zihninden yüzyıllarca silinmemiştir ve hala Tolunoğulları hayırla yadedilmektedir.

İhşidiler Devleti

Tolunoğulları Devleti'nden sonra Ortadoğu'da yine Mısır coğrafyasında kurulan ikinci Türk Devleti, İhşidiler Devleti olmuştur (935-968). Bu devletin kurucusu olan Muhammed bin Tuğç aslen Fergane Türklerinden idi. Mısır ve Suriye'de hâkimiyetini tesis ettikten sonra Tolunoğlu Ahmed benzeri bir siyaset takip etmeye başladı. Kendisi Tolunoğulları'nın Mısır'da ne kadar sevilip sayıldığını bildiğinden, resmi ve özel hayatında onun gibi davranmaya itina gösterdi. Onu takip eden, halefleri

¹¹ O dönemde Mısır'ın mali işlerinden sorumlu hazine müdürü, Ahmed ibn el-Müdebbir'in Mısır'ın mali idaresine dair faaliyetleri hakkında bkz. el-Makrizî, Takıyüddin Ahmed bin Ali, *Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi Zikri'l Hutat ve'l-Âsâr*, Kahire, 1996, c.I, s.651.

¹² Tolunoğulları hakkında geniş bilgi için, bkz. Kopruman, Tolunoğulları, s.55-79

de aynı şekilde yöneten ve yönetilen arasındaki dengeyi çok iyi kurmuşlardı. Bu sebeple halkın refah seviyesi Tolunoğulları dönemini aratmadı. Uygulanan mali politika, imar faaliyetleri ve sair her hususta yeniden bir canlanma meydana geldi. Fakat ne yazık ki, İhşidiler Devleti de, Tolunoğulları Devleti gibi kısa ömürlü olmuştu. Bu devletin 968 senesinde yıkılışından sonra Mısır, Hicaz, Yemen ve Suriye'nin kısacası Ortadoğu'nun önemli bir bölümünün siyasi ve sosyal yapısında büyük değişiklikler meydana geldi. Şii esaslara dayanan Fatımiler Devleti, yaklaşık bir asırdır bölgede yaşanan huzur ve refahı adeta yerle bir etmişti. Bu karışıklık ve kaos ortamı iki yüzyıl devam etti.

Selçuklu Devleti

Bu arada önce Maveraünnehr'e inen sonra İran ve daha sonra da Anadolu'da büyük bir devlet kuran, Oğuz Türkleri (Selçuklular), Mısır hariç Ortadoğu'nun büyük bir bölümüne hâkim olmuşlardı. Kaynaklardan anladığımız kadarıyla; Selçuklular'ın 1040 senesinde Gazneliler'i mağlup edip, Resmi olarak kurulmasından İtibaren 1243 senesinde Köseadağ Savaşı ile Moğollar karşısında ağır bir yenilgiye uğramalarına kadar geçen süre içinde, hakim oldukları 10 milyon km²'lik saha bugünkü "Genişletilmiş Ortadoğu" olarak nitelenen bölge ile hemen hemen aynı coğrafya idi¹³.

Selçuklular bu geniş ve önemli toprakların Orta Asya'daki bölümünü uzun süre ellerinde tutamadılar. Çeşitli iç ve dış sebeplerle 1158 yılında tarihte Büyük Selçuklu Devleti olarak anılan devlet sona erdi. Bu döneme kadar Büyük Selçuklu Devleti gerek İran'da gerekse Suriye, Irak ve Anadolu ile Ortadoğu'nun diğer bölgelerinde sağlam bir idare tesis etmişti. Devlet bir yandan İslam Dünyasının kırılma noktası olan ve İslam Toplumuna zarar veren Fatımilerle uğraşmış, bu devleti tamamen ortadan kaldıramadıysa da, Suriye'yi onların elinden almış, diğer yandan Bizans Devleti'ne karşı ciddi başarılar elde etmiş ve Anadolu'yu bir Türk Vatanı haline getirmişti. Bunun yanı sıra Selçukluların uyguladığı siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel politikalar sayesinde Ortadoğu'da baş döndüren gelişmeler yaşanmıştı.

İslam medeniyetinin engin hoşgörü modelini bütünü ile kendilerine şiar edinen Selçuklular, uğradıkları her bölgede büyük ve kalıcı izler bırakmışlardı. Onların uyguladıkları askeri ve mali bir sistem olan "ikta sistemi" sayesinde; İran, Anadolu ve Suriye gibi çok fazla göçe maruz kalan ve o zamana kadar tam olarak bir türlü yerleşik hayata geçemeyen bölgeler, yerleşik hayata geçmiş ve böylelikle, yerleşik hayatın gereksinimlerinden olan medeni ve sosyal yapılara kavuşmuşlardı. Uygulanan bu sistemle, askeri yükümlülükler karşılığında başta Selçuklu hanedan mensupları olmak üzere, ileri gelen emirlere ve askerlere dağıtılan topraklar, artık ekilebilir arazilere

¹³ M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: T.T.K. Yay., 1989, s.2

dönüşüyordu¹⁴. Bu, ekonominin tarıma dayalı olduğu o dönemlerde son derece önemli bir kalkınma ve refah anlamına geliyordu. Aynı zamanda devlet hazinesine fazla yük getirmeyen güçlü bir ordu demekti. Bütün bunlardan Selçuklu ikta sisteminin birincisi askeri, ikincisi girdi ve tasarruf boyutunda mali olmak üzere iki farklı ve varmış gibi anlaşılrsa da, ikta sisteminin bir başka önemli yönü daha vardı. O da devletin bu sistem sayesinde sahip olduğu toprakların ölçüm ve envanterinin tam olarak kayıt altına alması demekti. Selçuklu Devleti, vezir Nizamü'l-Mülk'ün gayretleriyle yaptırmış olduğu arazi ölçümü (tahrir) ile bu konuda kendinden sonra ikta sistemini yine büyük bir başarı ile uygulayan Osmanlı Devleti'ne de örnek olmuştu.

1158 yılında Büyük Selçuklu Devleti'nin tarih sahnesinden çekilişinden sonra Selçuklu soyundan olan kişilerin ve ileri gelen emirlerin, daha önce kurmuş oldukları ve Selçuklu Devleti'nin kolları şeklinde nitelendirebileceğimiz Anadolu, Irak, Suriye ve Kirman Selçukluları ile Fars, Erbil ve Zengi Atabeylikleri Devletleri bir müddet daha Ortadoğu'da siyasi hakimiyetlerini devam ettirdiler. Bunlardan en uzun ömürlü olanı XIV. yüzyıl başlarına kadar varlığını devam ettiren Anadolu Selçuklu Devleti veya Türkiye Selçuklu Devleti adı verilen siyasi teşekkül oldu.

Eyyubi Devleti

Öte yandan 1171 yılında Musul ve çevresinde hâkim olan Zengi Atabeyliği Devleti'nin ileri gelen komutanlarından Esedüddin Şirkuh'un yeğeni Salahüddin, Mısır'daki Fatımi hakimiyetine son verdi¹⁵. 1174 yılında Nurüddin Mahmud Zengi'nin ölümüne kadar Mısır'ı onun adına idare eden Salahüddin, 1174 yılında Mısır'da yeni bir devlet kurdu. Babası Necmüddin Eyyub'a nisbetle Eyyubi Devleti adı verilen ve yaklaşık 86 yıl süren bu devletin hâkimiyet sahası Mısır ile sınırlı kalmamıştı. Yemen, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmı da Eyyubi hakimiyetine dahildi.

Nurüddin Mahmud Zengi'nin sarayında yetişen Salahüddin, hâkim olduğu topraklarda Zengi ve Selçuklu geleneğinin tam bir takipçisi olmuştu. Onun uygulamış olduğu siyasi ve askeri politika sayesinde devlet, adetâ Selçuklular'ın bir kolu bir devamı ya da Mısır'daki uzantısı görünümü arz ediyordu. O, tıpkı İmadüddin Zengi ve Nurüddin Mahmud gibi, 1096 yılındaki ilk Haçlı Seferi'nden sonra Ortadoğu'da Kudüs başta olmak üzere birtakım yerleri ele geçiren ve buralarda kontluklar, prenslikler kuran Haçlıları

¹⁴ İkta sistemi ve bunun uygulamaları hakkında geniş bilgi için bkz., Osman Turan, "ikta" mad., *İ.A.*, c.V., ikinci kısım.

¹⁵ el-Makrizi, Takıyüddin Ahmed bin Ali, *Kitabü's-Sülûk li Marifet-i Düveli'l Müluk*, (Nşr.: Muhammed Mustafa Ziyade), Kahire, 1956, c.I, s.45; İbn Hallikan, *Ebû'l-Abbas Şemsüddin Ahmed bin Muhammed bin Ebî Bekr, Vefeyâtü'l-A'yan ve Enbau Ebnâi'z- Zaman*, Beyrut, 1968-1972, c.VII, s.159.

bölgeden temizlemeyi kendisine görev addetmişti. Bu amaçla giriştiği faaliyetlerinde büyük başarılar elde etti.1098 yılında Haçlıların eline geçen Kudüs'ü 1187 yılında geri almayı başardı. Ayrıca Suriye ve Filistin'de Haçlıların eline geçmiş pek çok yeri yeniden fethetti.

Bunun yanı sıra 1174 yılında daha henüz Mısır'da tam olarak istiklalini ilan etmeden önce, kardeşi Turanşah'ı Yemen'e göndererek bu bölgenin Eyyubiler'in eline geçmesini sağladı. Bölge Eyyubiler'in eline geçtikten sonra kısa bir müddet Turanşah'a naiblik eden valiler tarafından idare edildi. Ancak 1183 yılı başlarında Salahüddin'in diğer kardeşi Tuğtekin Yemen'de idareyi ele aldı. Yemen'in idaresini yeni baştan düzenledi. 1196 yılındaki ölümüne kadar Yemen ve Hicaz Tuğtekin'in kontrolü altında bulundu. Bu tarihten I.Dünya Savaşı sonlarına kadar Yemen ve Hicaz Türkler'in idaresinde kaldı¹⁶.

Yine Eyyubi komutanlarından Şerefüddin Karakuş, 1175-1179 yıllarında maiyetindeki bir grup Oğuz Türk'ü ile Kuzey Afrika'ya seferler düzenledi. Daha sonra İbrahim es-Silahdâr ve Bozaba adlarındaki komutanlar da birlikleriyle beraber ona katıldılar. Libya ve Tunus'un büyük bir bölümü Karakuş ve arkadaşlarının, dolayısıyla Eyyubilerin eline geçti. Burada çeşitli vesilelerle yapılan mücadelelere katılan Oğuzlar, kahramanlıkları ile bölgedeki pek çok yerel hâkimi kendilerine hayran bıraktılar. Bundan daha da önemlisi Kuzey Afrika'ya giden Türkler, Osmanlılardan çok önce bu mınıtkada Türklerin tanınmasına yardımcı oldular ve hatta zamanımıza kadar ulaşan hatıralar bıraktılar¹⁷.

Eyyubiler Ortadoğu'da mühim yerler ele geçirip Haçlılar ile büyük mücadeleler gerçekleştirmelerine karşılık, Salahüddin'den sonra bölgede fazla etkili olamadılar.Bunda devletin daha başlangıçtan itibaren Eyyubi ailesi mensuplarına bölüştürülmesi ve her bir aile mensubunun yarı müstakil bir devlet gibi hareket etmesi, yani devletin federasyonel bir yapı arz etmesi ile bitmek bilmeyen taht kavgaları ve iç mücadeleler etkili olduğu gibi, ardı arkası kesilmeyen Haçlı Seferlerinin de büyük etkisi olmuştu. Nitekim 1250 yılında Eyyubi Devleti sona ermiş ve yerine yeni bir Türk Devleti kuracak olan Memlükler, Mısır'da idareyi ele geçirmişlerdi.

Memlük Devleti

1250 yılında o döneme kadar İslam devletlerinde uygulanan bir usüle uygun olarak, hükümet hesabına satın alınıp, önce kışlalarda, sonra

¹⁶ Ramazan Şeşen, "Eyyubiler", *D.G.B.İ.T.*, c.VI, s.320.

¹⁷ Ramazan Şeşen., *Salahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti*, İstanbul, 1983, s.56-58. Ramazan Şeşen, "Salahaddin Eyyubi Devrinde Libya'da Türkler ve Karakuş Meselesi", *İst. Üni. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 1982, S.33, s.169.

mekteplerde askeri amaçla yetiştirilen askerlerin kurmuş olduğu bu devletin en önemli özelliği; hakimiyetin hanedan sistemi ile babadan oğla geçmemesi idi. O dönemde yaygın olan köle pazarlarından hemen hemen eşit şartlarda satın alınıp, eşit şartlarda yetiştirilen ve adına “mamluk” denilen askerler şahsi kabiliyetleri ile emsallerine üstünlük sağlayıp idareyi ele geçirirlerdi. Hakimiyetin şahsi kabiliyet ile orantılı olduğu bu sistemde güçlü olanın idareyi ele geçirmesi yüksek bir ihtimal olduğundan devletin ehil ellerde yönetilmesi şansı da yüksekti. Belki de bu sebeple 1250 yılında kurulan Mamluk Devleti, 1517 yılında Osmanlı Devleti tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmasına kadar Ortadoğu'nun en büyük siyasi gücü olmuştu.

En geniş sınırlarına ulaştığı XIV. yüzyılda Mamluk Devleti'nin sınırları başta Mısır olmak üzere Hicaz, Filistin, Beyrut, Trablus, Suriye'yi içine alıyor ve Güneydoğu Anadolu'da Malatya'dan Divriği ve Tarsus'a kadar uzanıyordu¹⁸. Mamluk sultanları devletin kuruluş aşamasından itibaren o dönemlerde İslam Dünyasının en büyük tehdit unsurlarından olan Haçlılar ve Moğollar ile uzun ve başarılı mücadeleler yapmışlardı. Böylelikle hem kendi devletlerini ve hem de bütün Ortadoğu'yu ve İslam alemini bu iki tehlikeden korumuşlar, huzur ve düzeni sağlamışlardı. Sağlanan bu huzur ve güven ortamı ekonomik gelişmeyi ve refahı beraberinde getirdi. Mamlukların tıpkı Selçuklular, Zengiler ve Eyyubiler gibi ikta sistemini uygulaması, ayrıca Akdeniz ve Kızıldeniz ticaretine hâkim olmaları, ekonomik bakımdan da onlara farklı bir mevki kazandırmıştı. Mamluk Devleti, bu üstünlüğün vermiş olduğu güvenle XV. yüzyılın ortalarından itibaren yükselme dönemine giren ve İstanbul'u fethederek bütün İslam dünyasında büyük bir prestij kazanan Osmanlı Devleti ile rekabete başladı. Bu rekabet kelimenin tam anlamıyla Ortadoğu bölgesinde otorite sağlama esasına dayanıyordu. İki Türk Devleti arasında karşılıklı sınır ihlalleri ile başlayan mücadeleler zamanla engellenemez bir çatışmayı beraberinde getirdi.

Mamluk Devleti'nin birtakım iç ve dış sebeplerle zayıflamaya başladığı bir dönemde Osmanlı Devleti, bu devleti ortadan kaldırabilecek ve bölgede tek otorite olabilecek güce erişmişti. Mamluk Devleti içinde bitmek bilmeyen taht kavgaları, ikta sisteminin bozulmaya başlaması, devletin idari mekanizmasında ortaya çıkan birtakım aksaklıklar ve daha da önemlisi rüşvet hastalığının tepeden tabana kadar sirayet edip yayılması¹⁹, Mamluk Devleti'ni

¹⁸ K.Yaşar Koprıman, Mısır Mamlukları Tarihi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay, 1989, s.258.

¹⁹ Mamluk dönemi tarihçilerinden olup 1448-1524 yılları arasında yaşamış olan İbn İyâs, Mamluk devletinin son zamanlarında, devletin bütün kurumlarında rüşvet hastalığının yaygınlaştığını, emirlerin rüşvet ve hediye yoluyla, kanuna ve şeriata ayıkırı meseleleri geçirdikleri, memuriyetlerin bu çirkin yolla, liyakatsizlerin eline geçtiğini kaydeder. Hatta sultanın bile kâtip tayin ettiği kimseden, 1000 dinar almadan muameleyi tastik etmediğini belirtir (İbn İyâs, Ebû'l-Berakât Muhammed bin Ahmed el-Hanefi, *Bedâ'i' ü'z-Zuhûr fi Vakâ'id-Duhûr*, Kahire, 1961,c.V, s.26).

zayıflatan iç sebeplerin başında geliyordu. 1497 yılında Vasko De Gama'nın Ümit Burnu Yolu'nu keşfetmesinden sonra, Portekizlilerin 1500 yılında, Kalküta'ya ayak basması Batı Avrupa ile Orta ve Yakın Doğu arasında ana ticaret yolu olan Mısır'ın ekonomik durumunu ciddi manada etkilemişti. Öte yandan Osmanlıların sürekli güç kazanması Memlûklerin maruz kaldığı dış tehlikelerden idi.

Memlûk Devleti cephesinde olaylar bu şekilde gelişirken, Osmanlı Devleti cephesinde durum çok daha farklıydı. Osmanlılar XVI. yüzyıla gelindiğinde Anadolu da Türk birliğini sağlamışlar, 1340 yılında fethine başladıkları Balkanlarda hakimiyetlerini sağlamışlardı. Hedefleri Avrupa'da ilerlemektir. Bu doğrultuda bir hayli mesafe katetmişlerdir. Ancak topraklarının doğu bölgesinde yer alan iki büyük tehlikeden emin olmaları gerekiyordu. Bunlardan biri, İran'da hakim olan Safevi Devleti, diğeri ise Mısır ve Suriye'ye hakim olan Memlûk Devleti idi. Sözü edilen bu iki devlet de, Türk-İslam devleti idi. Ancak Osmanlı Devleti, Anadolu'da Türk birliğini sağladıktan sonra ister istemez Memlûk Devleti ile komşu olmuştu. Memlûk Devleti'nin, Maraş ve çevresinde hâkim olan Dulkadıroğulları Beyliği'ni tâbiyeti altına alması iki devlet arasında ilk ihtilaf doğuran hadise oldu²⁰. Daha sonra iki devlet arasında sürekli artan bir rekabet başladı. İran'daki Safevi Devleti ise, Şiiliği zorla resmi mezhep ilan ederek İslam aleminde fitne ve ayrılığın tohumlarını atmıştı. Üstelik Doğu Anadolu'da Safeviler, Sünni Müslüman halka zulüm şia telkinleri yapıyorlardı. Kısacası her iki devlet de Osmanlılara karşı doğrudan veya dolaylı olarak düşmanca bir siyaset takip ediyorlardı. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin iki seçeneği vardı. Ya bu iki devletten gelebilecek tehlikeye aldırımsızın Avrupa'da ilerlemesine devam edecek, ya da temkinli davranarak bu iki devleti ortadan kaldırdıktan sonra Batı Siyasetine ağırlık verecekti. Osmanlı Devleti, 1512 yılında tahta geçen I.Selim yani Yavuz Sultan Selim'in ileri görüşlü siyaseti sayesinde, ikinci yolu tercih etti. Aksi halde iki hattâ üç cepheye birden savaşmak zorunda kalabilirdi.

Yavuz, Osmanlı Devleti'nin Doğu sınırına yönelerek önce İran'a hakim olan Safeviler meselesini halletti. 1514 yılında Safevi hükümdarı Şah İsmail'i Çaldıran mevkiinde ağır bir yenilgiye uğrattı. Böylece İran taraflarından gelebilecek tehlike bertaraf edilmiş oldu. Sıra Memlûk Devleti'ne gelmişti ki; Osmanlı Devleti, Kudüs ve Hicaz gibi kutsal toprakların bu devletin hâkimiyeti altında bulunmasından dolayı, bu meseleye Safeviler'den çok daha fazla önem atfediyorlardı.

---

²⁰ M.C.Şahabeddin Tekindağ, "Fatih Devrinde Osmanlı- Memlûklü Münâsebetleri", *İstanbul. Üni. Tarih Dergisi*,c.30 (1976), s.75, 77-82. Salahaddin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul,1969, s.101-107.

Osmanlı Devleti

1516 yılı ortalarında Suriye taraflarına ilerleyen Yavuz ve ordusu, 24 Ağustos'ta Halep yakınındaki Mercidabık mevkiinde Memlûk Devleti ordusuyla savaşa girişti. Savaş, Memlûkler'in hezimetini ile son buldu. Memlûk Devleti sultanı Kansu Gavri öldürüldü. Ocak 1517'de Osmanlı ordusu Sina Çölü'nü geçerek Kahire yakınlarındaki Ridaniye'de Memlûk ordusunun geriye kalan kısmını da imha ettiler. Böylelikle Osmanlı Devleti bütün Ortadoğu'nun tek hakimi olmuştu. Bu tarihten itibaren, Osmanlılar İslam Dünyasının tartışmasız lideri ve Mekke, Medine ile Kudüs'teki kutsal mabetlerin güçlü koruyucusu durumuna geçtiler²¹.

Osmanlı Devleti'nin 1517 yılında ele geçirdiği Ortadoğu hâkimiyeti aralıksız yaklaşık 400 yıl devam etti. Bu yönüyle Osmanlı Devleti'ne Ortadoğu'nun bilinen tarihinde, farklı bir mevki vermek ve öylece değerlendirmek yerinde olur. Zira bölgenin milâttan önceki devirlerine göz atıldığında bile zaman ve mekan bakımından Osmanlı Devleti dönemi ile kıyas edilecek bir idareye tesadüf edilmez.

Bu zaman ve mekan diliminin Osmanlı Devleti'nin burada uygulamış olduğu idare tarzı ile çok sıkı bir alâkası mevcuttur. Dolayısıyla, gerçekleşen olayların olgu boyutu ele alındığında, tarih biliminin üç önemli unsuruna ulaşırız; zaman, mekan ve insan. İşte Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu hâkimiyetinin merkezinde insan unsuru yer almaktadır. Bu konunun açılımı: Osmanlı Devleti'nin bölgede nasıl bir politika takip edip, bölge insanını nasıl idare ettiği sorularına verilen cevaplardır.

Peki, Osmanlı Devleti bölgede nasıl bir politika takip etmiştir? Bunun bilinmesi için her şeyden önce bu coğrafyanın bazı özelliklerine değinmek icap eder; bölge her şeyden önce Osmanlı Devleti'nin resmi dini olan İslam Dininin ilk ortaya çıktığı ve kutsal mekânlarının bulunduğu bir coğrafyadır. Nüfusunun çok büyük bir bölümü bu dinin peygamberi olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'in mensup olduğu Arap ırkındandır. Bu Sünni İslam'ın en büyük hamisi olan Osmanlı Devleti için, son derece önemli bir husustu. Bölge, tarih boyunca en önemli tarım merkezlerini içine almaktaydı. Bunların başında Mısır ve Araplar'ın "Münbit Hilal" adını verdikleri coğrafya gelir ki, bu bölge Ortadoğu'nun Osmanlı Devleti'ne fiziki bakımdan en yakın bölgesidir. Hatta bir ucu Güneydoğu Anadolu'ya kadar uzanır. Böyle olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin bölgeyi ele geçirdiği XVI. Yüzyılın başında bölge insanının sosyo-ekonomik seviyesi oldukça düşüktür. Son dönemlerde Memlûk iktidar sisteminde

---

²¹ Dror Ze'evi, Kudüs, "17 Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi", İstanbul, 2000, s.4.

meydana gelen aksaklıklar, bölgedeki huzur ve asayışı de olumsuz yönde etkilemiştir.

İşte Osmanlı Devleti; Ortadoğu'nun bu saydığımız özellikleri ve Orta Asya'dan gelen Türk Devlet Felsefesi gereği, Ortadoğu'da farklı bir politika takip etmişti. Ortadoğu ülkelerinin büyük çoğunluğunda, Osmanlı tımar sistemi, Balkan ülkelerinde olduğu kadar yaygınlıkla uygulanmamış, mahalli otorite ilişkileri, eski hanedanlar ve gelenekler daha yoğun biçimde, yaşama şansına sahip olmuştur. Bugünkü Suriye ve Mezopotamya'nın bazı kısımları hariç klasik Osmanlı devrinde Ortadoğu ülkelerinin pratikte belirli bir otonomiye sahip oldukları açıktır²². Bu durum, Balkanlardan farklı olarak bölgenin bir İslam Coğrafyası olması ile alakalı olduğu kadar, eski Türk devletlerinde çoğu zaman uygulana gelmiş metotlardan biridir*. İşte Osmanlı Devleti de, Ortadoğu da benzer bir yol takip etmiştir. İsyan çıkabilecek yerlere bizzat merkezden yöneticiler gönderirken, isyan etme ihtimali zayıf olan bölgelerde, mahalli idarecileri iş başına getirmeyi tercih etmiştir. Böylelikle halk, kendi dilini, örf ve adetlerini iyi bilen idarecilerle yönetilmenin verdiği huzur ve rahatlık içinde yaşamışlardır.

Esasen Osmanlı Devleti'nin, Ortadoğu da uygulamış olduğu politikaların temeli, Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'de belirttiği devletin reayasına karşı olan görevlerini içeriyordu²³. Yusuf Has Hacib'in bir "hak olarak nitelendirdiği bu hususiyetler, hükümdarın yani devleti yönetenlerin, yönetilenlere karşı yerine getirmesi gereken yükümlülüklerden oluşuyordu. Bu yükümlülükleri şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Doğru kanunlar koymak ve kanunları adaletle uygulamak
- 2- Gümüşün (paranın) ayarını korumak. -Yani halkı enflasyona ezdirmemek şeklinde yorumlayabiliriz- Halkın refahını temin etmek. Çünkü, halkın zenginliği devletin zenginliği demektir.
- 3- Halkın nizam ve asayişini yani güvenliği sağlamak.

---

²² İlber Ortaylı, *19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler 1*, Ankara: Turhan Kitapevi Yay., 2000, s.145.

*Hunlar hakkında fazla bilgimiz olmamakla birlikte, Göktürkler'in bu metodu başarı ile uyguladıkları bilinmektedir. Yaklaşık 50 Türk boyundan oluşan ve büyük bir federasyon olan, I. Göktürk Devleti her bir

kabileye başkanlık edecek boy beylerini seçerken, isyan etmeyeceğinden emin olduğu boya yine kendi kabilesinden bey seçerken isyan edeceğinden şüphelendiği boyun beyini ise, kendisi tayin etmiş, hatta bizzat kurucu boy olan "Aşina" sülalesinden seçmiştir.

²³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Çev.: Reşit Rahmeti Arat), V.Baskı, Ankara T.T.K. Yay., 1991, s.146-147 ve 148-163.

Osmanlı Devleti, aynı adla olmasa da, bu felsefeyi benimseyip uygulamıştır. Bu felsefe, dışarıdan destekli suni Arap Milliyetçiliğinin baş göstermesine kadar, bu bölgede mükemmel bir şekilde uygulanmış gelmiştir.

Bundan dolayı halk nazarında Osmanlı yönetimi ideal bir yönetim tarzı olarak kabul edilmiştir. Bölge o dönemde, Osmanlı hâkimiyeti altında siyasi ve kültürel açıdan tam bir bütünlük arz ederken, milli bir Arap Devleti kurma hayaliyle yola çıkanlar ve bunun sözde destekçileri sayesinde tam bir bölünmüşlük yaşamıştır. Bugün hemen hemen hepsi birbiri ile problemleri olan 22 Arap Devleti mevcuttur. Bölgede, 1948'den sonra bir de Yahudi Devleti'nin kurulması birlik ve beraberlikten yoksun olan Arap toplumunu hala bütün şiddeti ile devam eden bir istikrarsızlık ve kaos ortamına sürüklemiştir. Balkan ülkeleri ile Arap ülkelerinin yani Ortadoğu'nun, Osmanlı Devleti'nden kopuşu hemen hemen aynı tarihlere rastlar. Fakat geniş bir bakış açısı ile bu iki bölgeyi mukayese ettiğimizde ortaya çıkan tablo şudur: Balkan ülkeleri, Ortadoğu ülkeleri gibi petrol ve onun nimetlerinden faydalanmamalarına rağmen uluslararası siyasi arenada çok daha etkilidirler. Üstelik bu devletlerden bazıları AB'ye kabul edilmiş, bazıları da kabul edilecek ülkeler arasına girmiştir. Oysa Ortadoğu ülkeleri; yoksulluk, geri kalmışlık, düşük oranda büyüme hızı, hızlı nüfus artışı, dışarıya göç vermek, anti demokratik idareler, teröre kaynaklık etme, anlaşmazlık ve çatışma kavramlarıyla birlikte anılmaktadır.

2002 yılı Arap İnsani Gelişim Raporu'na göre; bölgedeki 22 bölgesinin gayri safi milli hasıla toplamı, İspanya'dan (850 milyar dolar) daha düşüktür. Dengesiz gelir dağılımı sayesinde halkın üçte ikisinin günlük kazancı 2 dolardan azdır. Son yirmi yılda OECD ülkelerinde ekonomik büyüme yıllık yüzde 1.4, Doğu Asya'da yüzde 5.8 iken, Ortadoğu'da sıfırdır²⁴.

Balkan Ülkeleri'nde okuma-yazma oranının oldukça yüksek olmasına rağmen, Ortadoğu ülkelerinde halkın yüzde 40 gibi bir kısmı okuma-yazma bilmemektedir. Parlamentoda sahip oldukları sandalye sayısı yüzde 3.5'dir ki, bu oran Balkan Ülkeleri bir tarafa, Afrika'daki yüzde 8.4'lük oranın bile gerisinde kalmaktadır. Kısacası bölge, Osmanlı Devleti idaresinden sonra çok fazla yol kat etmemiştir. Belki zamanın şartları göz önüne alınıp, insafli bir değerlendirme yapıldığında, Osmanlı İdaresi'nin çok daha üstün yönleri olduğu ve bu yüzden 400 yıl kesintisiz devam ettiği ortaya çıkacaktır.

---

²⁴ Yalçın, "Şark Meselesi'nde BOP'ne", s.54

Kaynakça

ARI, Tayyar, *Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi 1978-1996*, III.Baskı, İstanbul: Alfa Yay., 1998.

KAPLAN, Morton A., "Variants on Six Models of International System" James N. Rosenau, (ed.) *International Politics and Foreign Policy*, New York: The Free Press, 1969.

BINNENJDIK, Hans (Ed.) *Strategic Assessment 1998*, Institute for National Defense University, US Government Printing Office 1999.

ÇEÇEN, Salih- GÖKÇEK, Gürkan, "Sümerce'de Kültür Tarihimize Dair İzler", *Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, c.I, S.I Güz 2005, s.1-7.

DEMİR, Faruk, "Büyük Ortadoğu Projesi Beşeri Dönüşüm Planı", *2023 Dergisi* (Mart 2004).

EL-MAKRİZÎ, Takıyüddin Ahmed bin Ali, *Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi Zikri'l Hitat ve'l-Âsâr*, Kahire, 1996, c.I, s.651.

EL-MAKRİZÎ, Takıyüddin Ahmed bin Ali, *Kitabü's-Sülûk li Marifet-i Düveli'l Müluk*, (Nşr.:Muhammed Mustafa Ziyade), Kahire, 1956,c.I.

HOSAM, T. El-Tawil, *The United States and Arab World After the Gulf Crisis*, The Arab World Today, Edited by: Dan Tschirgi, London, 1994.

İBN HALLİKAN, Ebû'l-Abbas Şemsüddin Ahmed bin Muhammed bin Ebî Bekr, *Vefeyâtü'l-A'yan ve Enbau Ebnâi'z- Zaman*, Beyrut, 1968-1972, c.VII, s.159.

İBN İYÂS, Ebû'l-Berakât Muhammed bin Ahmed el-Hanefi, *Bedâ'i' ü'z-Zuhûr fi Vakâ'id-Duhûr*, Kahire, 1961,c.V, s.26.

KEMP, Geoffrey Kemp and HARKAVY, Robert E., *Strategic Geographyand The Changing Middle East*, Carnegie Endowment for International Peace, Brokings Institution Pres, 1997.

KOPRAMAN, K. Yaşar, "Tolunoğulları", *D.G.B.İ.T.*, c.VI, s.56.

KOPRAMAN, K.Yaşar, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay, 1989.

KÖYMEN, M. Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: T.T.K. Yay., 1989.

ORTAYLI, İlber Ortaylı, *19 Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bazı Notlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler 1*, Ankara: Turhan Kitapevi Yay., 2000.

OSTROGORSKY, George, *Bizans Devleti Tarihi*, (Ter.: Fikret İŞILTAN), III. Baskı, Ankara:T.T.K. Yay., 1991. BAŞTAV, Şerif, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Ankara: T.K.A. Enstitüsü Yay., 1989.

ŞEŞEN, Ramazan Şeşen., *Salahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti*, İstanbul, 1983.

ŞEŞEN, Ramazan, “Eyyubiler”, *D.G.B.İ.T.*, c.VI, s.320.

ŞEŞEN, Ramazan, “Salahaddin Eyyubî Devrinde Libya’da Türkler ve Karakuş Meselesi”, *İst. Üni. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 1982.

TANSEL, Salahaddin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul,1969, s.101-107.

TEKİNDAĞ, M.C.Şahabeddin Tekindağ, “Fatih Devrinde Osmanlı- Memlûklü Münâsebetleri”, *İstanbul. Üni. Tarih Dergisi*,c.30 (1976), s.75, 77-82.

TUNA, Osman Nedim, *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dili'nin Yaşı Meselesi*, Ankara: T.D.K. Yay., 1997.

TURAN, Osman, “ıkta” maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B., c.V., ikinci kısım.

YALÇIN, E. Semih, “Şark Meselesinden BOP’ne”, *2023 Dergisi*, (Temmuz 2005).

YILDIZ, H.Dursun, “Türklerin Müslüman Olmaları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. VI, s.19

YILDIZ, H.Dursun, *Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan.

YILDIZ, Yavuz Gökalp, *Global Stratejide Ortadoğu* , İstanbul: Der Yayınevi, 2000, s.21-28.

YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig*, (Çev.: Reşit Rahmeti Arat), V.Baskı, Ankara T.T.K. Yay., 1991.

ZE’EVİ, Dror, Kudüs, “17 Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi”, İstanbul. 2000.